

közismert, közhasználatú vízrajzi nevünk, a *séd* ~ *sid* ~ *sit* 'kis vízfolyás' és a *fő* 'fej' köznevünk rejlik.

A névadattárak köznévi szójegyzékében jobbra mai magyar közszókat találunk. A nemzetiségi nevek közzsói elemeit az adattárban levő köznyelvi átírás alapján lehet értelmezni. Például: BMFN. II, 212/114. sz. n. *Müllkróva* 'Mühlgraben'; 293/23. *Járok*: szh. *Járák* 'Jarak' Vö, r. Vf volt, mire elnevezése is (szh. *jarak* 'árok') utal.

Számolnunk kell még azzal a ténnyel is, hogy egy-egy helységben több olyan földrajzi köznév van, amely nem vált részévé a tulajdonnévi névrendszernek. Ezek a szók egyszer vagy teljesen kihullanak a szókincsből, vagy újra életre kelhetnek. A baranyai Hegyháton a *hupolag*, *hupolagos*, *pup*, *csepelős*, *csepőtés* stb. tartozik ehhez a köznévi (közzsói) névrendszerhez. Az efféle közneveket jobbra csak passzív megfigyeléssel tudjuk gyűjteni.

A földrajzi köznevek névföldrajzi vizsgálatában az alábbi szempontok alapján lehetne átfogó kutatásokat végezni:

a) Vizsgálatra érdemes a köznevek régi és mai jelentésének (jelentéseinek) összehasonlítása.

b) Feltárandó a köznevek területi megoszlása egy-egy helységben, de még inkább egy nagyobb tájegység (etnikai egység, közigazgatási egység) területén belül. Legvégül az országos kép (térkép) is megrajzolható lenne úgy, ahogy Kázmér Miklós feltárta a *falu* köznév névföldrajzát.

c) A névegyezések/eltérések alapján megvonhatóak lennének a köznévi névelemek térképre írt adatainak *i z o g l o s s z á i*.

d) E térképlapokról nemcsak jelentéstani, morfológiai tanulságokat lehetne leolvasni, hanem kifejezetten új, névtani törvényszerűségeket is megfogalmazhatnánk.

Országos méretű és jelentőségű ún. teljes vizsgálat egyelőre nem lehetséges ebben a témában, de az elodázhatatlan feladat, hogy már most gondolkodnunk kell a leggyümölcsözőbb kutatási módszerek kidolgozásán. A földrajzi köznevek névföldrajzi elemzése, leírása ma már nem távoli feladat számunkra.

PESTI JÁNOS

A párhuzamos helynévadás és a Temesköz történeti hely(ség)névanyaga

A magyar hely(ség)névadásnak kevésbé kutatott területe a történeti Temesköz, az egykori Temes és Krassó megyék területe, jóllehet ennek szükségességére már 1938-ban felhívta a figyelmet KNIEZSA ISTVÁN (Mo. népei a XI. sz.-ban. Kny. 389. lap 1. jegyz.).

A terület története során — szinte állandóan — hadjáratoknak, háborús eseményeknek volt kitéve. Ez azzal járt, hogy a háborúk sodorta lakosságváltozás különféle népeket hozott össze, akik több-kevesebb ideig éltek együtt, nyomot hagytva közös hely(ség)névadásukban.

A magyar hely(ség)nevek jeles vizsgálóinak korán felkeltette érdeklődését az az adottság, hogy a Kárpát-medencén belül a különféle nyelvű népek névadási készsége miképpen jelentkezik. MELICH JÁNOS (A helynevek egy csoportjáról. MNy. XIX [1923.], 105—11, 137—42 és Über eine Gruppe von ung. Ortsnamen. Archiv.

für slav. Philologie XXXIX [1925.], 217–35), majd KNIEZSA ISTVÁN (A párhuzamos helynévadás. Egy fejezet a településtörténet módszertanából. Bp., 1944.) ismerték fel ennek jelentőségét, s dolgozták ki módszertanát.

Kutatásuk és módszertanuk nyomán végeztem vizsgálatot — elsősorban — a Temes(ek) vízvidékén. Az eredmény roppant érdekes. Nemcsak azért, mert megállapításukat igazolja, hanem azért is, mert az eddig legtüzetesebben vizsgált magyar helységnévcsoporthoz megállapítottakat (KÁZMÉR M., A „falu” a magyar helynevekben. Bp., 1970.) is megerősíti. Szerintem az így összekapcsolódó, összefonódó helynévadási törvényszerűségek tehetik biztossá egyrészt a helynevek helyes magyarázatát, másrészt településtörténeti fogódzót nyújtanak. S nem utolsósorban tisztázzák a Kárpát-medencén belül együttélő népek névadási készségének egymáshoz való viszonyát, az egymás mellett élő nyelvek csatlakozását a névadásban. A Temesköz területe erre kiválóan alkalmas, mert itt magyar, szerb, román, sőt az újabb kutatások szerint még néha török névadások fonódnak össze.

A vizsgált terület a Temes folyónak Temesvártól K-re lévő vízvidéke, beleértve a *Kistemes* ~ *Temeşel*, azaz a ma *Béga* néven ismert ágának vízvidékét is. A legszűkebb értelemben vett, történeti *Temesköz* az a terület volt, amely a *Temes* folyó és É-i mellékveze, a *Kistemes* (ma *Béga*) között terült el. Így érthető meg a mai *Temesköz* elnevezés, amelyet a mai *Bánság* ~ *Bánát* területére tágitottunk.

A Temes K-i mellékfolyója vidékén, a szintén kétágú *Bisztra* folyó mellett bukkan fel 1387-ben *Almafa* helység a temesközi kerületben (ZsigmOkl. I, 79. sz.). A névadás — fanév mint helységnév — meglehetősen szokatlan, de mint igazolom, a Temesköz magyar nyelvében dívott. Román neve csak 1694-ben került elélem *Merul* alakban (PESTY, Szörényi II, 6), amely a román *măr* 'almafa' szó végartikulusos *Măr* — *ul* 'az almafa' alakja. A helységnek ma is e két neve ismert: m. *Almafa* ~ r. *Mărul* (MR. I, 234). Ez a szerkezeti azonosság teszi lehetővé, hogy a ma már elpusztult *Szilfa* ~ *Ulmul* helység neveit is kapcsolni tudjuk. 1430-ban tűnik fel királyi emberként Martinus de *Zylfa* (PESTY, Oláh ker. 62). Román neve *Ulmul* 1585-ből ismert (PESTY, Krassó II/2, 151, 191, 257). *Szilfa* ~ *Ulmul* falucska az almafai Bisztra alsó szakaszán élhetett, míg a török világ Erdélybe — a Vaskapun át — vezetett hadjáratai el nem söpörték.

A következőkben bemutatásra kerülő helység román *Părul* neve tette szintén lehetővé az összefüggések megtalálását. Ez szintén növénynévi eredetű, a román *păr* 'körtefa' szó végartikulusos alakja: *păr* — *ul*, azaz 'körtefa'.

A Temesköz névegyüttesének — mai ismereteim szerint — legjellemzőbb tagja a mai *Bégakörtés* ~ r. *Părul* (Hnt. 1926.). Szerencsésen megőrződött névtörténeti adatai kiválóan bemutatják, hogy a történeti események sodrában hogyan módosulnak egy magyar alapítású falu nevének változatai, s lakossága nemzetiségének változásával mint merülnek a nevek feledésbe.

Elsőben 1471-ben „poss. *Barakerthweles*” — hibásan egybeírt — névalakban bukkan elő (PESTY, Krassó III, 427, 430, 432). Helyesen „poss. *Bara, Kerthweles*” lenne a birtokfelsorolás, mint további okleveles adatokból helyreállítható. A helységnek eredeti magyar neve tehát *Kerthweles*, azaz *Körtvélyes* volt, feltehetően hasonló, a természetes tájat másutt is jellemző *körtvély*-fák nyomán.

Az elkövetkező 125 év a Temes völgyének szinte teljes pusztulását jelentette,

amely a névadó magyarságot földönfutásra kényszerítette. A területileg illetékes aradi káptalan már 1464-ben és 1465-ben állít ki 300 aranyforintról okiratot Erdőhegyi Miklós, azután Neczpáli Balázné és gyermekei török fogságból való kiváltásával kapcsolatban (JUHÁSZ K., Egy dél-alföldi hiteleshely kiadványai. Aradi regesták. Gyula, 1962. 382., 384. sz. reg.).

Ez a pusztulás jelentkezik a helységnevekben is mint ismeretanyagban. Báthory Zsigmond Gyulafehérvárt 1597-ben kelt adománylevelében karánsebesi Eördögh Györgynek (Jósika István familiárisának) adományozza, majd ugyanezen év december 25-én beiktatni rendeli *Körtvélyfalva*, *Barafalva* és *Gonchiesdfalva* birtokokba. Nem nehéz az előzőekben említett *Körtvélyes* és *Bara* birtokokra ismerni. E falukat Báthory Zsigmond a török hatalom alól fegyveres erővel visszaszerezte (PESTY, Krassó II/1, 23, 195).

KÁZMÉR MIKLÓS (i. m. 91) a *-falva* > *-falu* változás okait kutatva érdemes megjegyzést tesz: „Elképzeltető azonban, hogy az egyik változathoz hozzátapad valamiféle stilisztikai többlet, választékosabbnak, hivatalosnak [kiemelés tőlem] érzik a hagyományos *-falva* alakot, korábban az oklevélírók [kiemelés tőlem], adószedők, tehát a közigazgatás emberei, majd talán a helyi nyelvjárást beszélők is”.

Ezt látom itt is. A hiteleshely hivataloskodását, amely tudatosan alakítgatja – az előtte sokszor alig ismert helységneveket – a Demeterfalva, Jánkfalva, Márkfalva stb. nevek irányító hatása alatt. Különösen akkor, ha tudjuk, hogy Temes megyében 213 *-falva* végződésű helységet ismerünk (KÁZMÉR i. m. 62).

Ide kívánczik *Goncafalva* ~ **Gonęști* > *Gonchiesdfalva*, amelyet KÁZMÉR (i. m. 114) keveredésnek tart. Elfogadható lenne, ha ugyanazon adománylevelben nem bukkanna fel *Körtvélyfalva*, *Barafalva* is. Sőt az 1598. évi iktatóparrancsban már csak *Gonczesd* praedium van (PESTY, Krassó II/1, 195 > MILLEKER, Délmo. 187 > és sajtóhibával KÁZMÉR i. m. 204). Szé alakban maradt fenn Bégakörtés ~ Párl és Nörincse ~ Nevrincea határában: *Gonsesti* (PESTY i. m. II/2, 69), *Concesti* [9: *Goncesti*] (MILLEKER i. m. 187) mint dűlőnév. Az utóbbi név alapja a szerb *Gonca* szn., amelyből *Goncafalva* ~ *Gonęști* párhuzamos, magyar-román helységnév keletkezett (CONSTANTINESCU, Dicționar onomastic romînesc. Bukarest, 1963. 286).

A Marsigli-féle 1690–1700 között keletkezett összeírás Babsa (Temes m.) és Gorony (Krassó-Szörény m.) között a lippai lankaságban említi *Kruska* falut, 1717-ben *Kruska*-t 20 házzal írják össze (PESTY i. m. II/1, 307 és II/2, 103. Vö. szerbhorvát *kruška* 'Birne' ŠMILAUER, Hb. d. slaw. Toponomastik. Prága, 1970. 73). PESTY gyanútlanul megemlíti, hogy az 1723. évi Mercy-féle térképen már nem szerepel, de ugyanekkor beszámol arról, hogy ugyanazon térképen (*Perul*) neve előkerül. Falunk nevének újabb, most már román változata tehát – eddigiek szerint – csak 1723-tól adatolható. PESTY helyesen jegyzi meg, hogy „a hely(ség)név valószínűleg a *Peru* oláhu = körtve) szótól származik.”

Mint bemutattam a fentiekben, egy helység névváltozásából következtethetünk lakosságának többszöri cserélődésére: az alapító magyarságot a török alatt szerbek, majd románok követték. Az 1723-ban megjelenő *Perul* név él tovább, jelenleg a románban is. A helység legújabbkori magyar nevét *Bégakörtés*-ben állapí-

ták meg, feltehetően fordítás útján (MEZŐ, A m. hiv. helységnévvadás. Bp., 1982. 253).

PESTY Barakörvtélyes, Kruska és Perul, MILLEKER csak Körvtélyes helységet ismer, de az azonosságra egyik sem tér ki.

Ízelítőül — az időnk rövideje miatt — bemutatott csekély névanyag azt igazolja, hogy igenis a Temesköz mai napig felderítetlen és feldolgozatlan névanyaga valamennyi együttélő nép számára nemcsak a név-, hanem a településtudomány okából is roppant fontos.

Az előadottakat — mint családunk szülőföldjéről elszakadt — Jékely Zoltán soraival zárom: „Egy-két mohalepett kő itt-ott még kibukkan s magyar nevek — de künt nem látni már sehol; s csak idegen szót hallhatnak felülről a gypü-örök is beomlott padmalyukban” (A végeken. 1981.).

† REUTER CAMILLO

Keresztek a nevek világában (Keresztek, és ami mögöttük van)

A földrajzi nevek adattárai feltűnően nagy számban tartalmazzák az önmagukban földrajzi névvé vált *Kereszt* szót, és még sokkal nagyobb mértékben az olyant, amelyben a *kereszt* névelemként fordul elő, s valamely determinánssal mint előtaggal alkot földrajzi tulajdonnevet.

Vizsgálódásainkban Zala, Somogy, Tolna, Vas, Baranya, Komárom megye és a Veszprém megyei Tapolcai járás adattárait használtuk. A kötetekhez szervesen hozzátartozó mutatók alapján könnyen megállapítható a *kereszt* tulajdonnévként, illetőleg névelemként való előfordulásának száma. A teljesség igénye nélkül íme néhány adat: Zalában 422, Somogyban 502, Tolnában 215, Vasban 263, a Tapolcai járásban 191. Úgy véljük, hogy a műveltségi nevek eme típusának számszerűen is ennyire jelentős előfordulása elegendő ok a velük való foglalkozásra.

Mielőtt a névről, a jelölőről szólnánk a körülmények szabta vázlatossággal, érintenünk kell a jelöltet, vagyis a keresztet. A kereszt a legáltalánosabban szimbólum, jel, amely a keresztény ember hitét, vallásos meggyőződését fejezi ki. Létesítésének, felállításának indítéka pedig a fogadalom, a votum mint morálteológiai fogalom. Nem tekintjük feladatunknak a fogadalom mibenlétének részletező taglalását, csupán a tárgyunk rendszerezéséhez szükséges mértékben foglalkozunk vele. A fogadalom mint a kereszt életrehívója, létrehozója lehet: megelőző, ide tartoznak az ún. segítségkérő és üdvös áhítatot ébresztő fogadalmi kereszték; és követő, azaz hálaadó, köszönő, engesztelő, vezeklő, a holtak iránti kegyeletet, a rájuk való emlékezést kifejező kereszték. Köztudomású, hogy régen világi és egyházi törvény kötelezte a vezeklőket (gyilkosokat) kereszték állítására.

A fogadalom lehet továbbá egyéni (*vota privata*) és közösségi (*vota publica*). A keresztállítás tekintetében mindkettő előfordul, de gyakoribb az egyéni. Ennek a magyarázata az a tény, hogy a fogadalom tárgyának, esetünkben a keresztnek a felállítása nem haladja meg a fogadalmat tevő anyagi teherbíró képességét. Gazdag emberek (uralkodók, földesurak, városok) fogadalomban vállalt kötelezettsége — tudjuk — a tör-